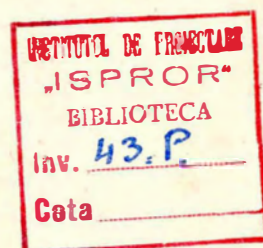

ANUL II, No. 2.

APRILIE-IUNIE 1909.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI. 16

1909

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. G. TOCILESCU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU,

Membrii Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar, ALEX. LĂPĂDATU.

ABONAMENTUL ANUAL:

IN ROMÂNIA 10 Lei
IN STRĂINĂTATE 12 „

REDACȚIA: la Administrația Casei Bisericii, București.

Extras din Deciziunea Ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere de la Ianuarie 1908 se va publica, sub direcția Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii, o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va fi organul oficial al Comisiunii, va apărea trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale ședințelor ei, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circuli, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și ar-

tistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desenhuri, aquarele etc.;

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiunilor murale și tombale din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupănase etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.;

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

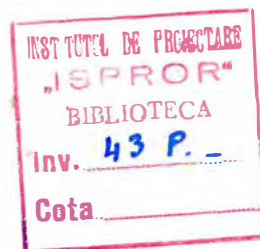
e) Note bibliografice și critice asupra publicațiunilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât acestea vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Buletinul se găsește de vânzare la Librăriile Sococ, Sfetea și Alcalay.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

**SUB AUSPICIILE MINISTERULUI DE CULTE ȘI INSTRUCȚIUNE PUBLICA
ȘI ÎN EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII.**

1909

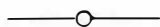
APRILIE-IUNIE

BUCUREȘTI

**Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1909**

CUPRINSUL.

TEXT.

Antichitățile dela Baia :

I. Note istorice.

II. Note arhitectonice și lucrări noi.

Frescurile dela Hurezi :

Biserica cea mare (Pridvorul).

Cetăți romane la Dunărea de jos :

Pe brațul Sf. Gheorghe.

Cronică : Câteva cuvinte de lămurire cu privire la conservarea monumentelor, În cestiunea fondurilor de restaurări și Din lucrările Comisiunii.

ILUSTRAȚIUNI.

Antichitățile dela Baia :

1. Ruinile Bisericii catolice.
2. Planul Bisericii catolice.
3. Biserica Albă (înainte de restaurare).
- 4-5. Biserica Albă (după restaurare).
6. Biserica lui Petru Rareș.
7. Planul.
8. Pisania.
9. Vechiul sigiliu al Târgului Baia.
10. Biserica Albă (restaurată).
11. Planul.
12. Ușa cea veche.
13. Fațada.
14. Vedere laterală și secțiune prin baza turlei.
15. Detaliu dela fețele turlei.
16. Detaliu dela baza turlei.
17. Bolți în Naos.
18. Bolți în Pronaos.
19. Frescurile dela Hurezi :
20. Detaliu pe arc de boltă în Pridvor.

20. Bolta Pridvorașului.
21. Bolta centrală a Pridvorului.
22. Bolta stângă a Pridvorului.
23. Bolta dreaptă a Pridvorului.
24. Peretele din stânga ușei : Raiul.
25. Peretele din dreapta ușei : Iadul.
26. Decorațiuni pe arcurile Pridvorului.
27. Inscripția zugrăvită la Pridvor (afară).
28. Pendantiv dela bolta Pridvorașului.
- Cetăți romane la Dunărea de jos :
29. Harta brațului Sf. Gheorghe.
30. Salsovia.
31. Salmorude.
32. Detaliu din cetatea dela Dunavățul de jos.

În supliment:

33. Biserica Albă din Baia : Secțiune longitudinală.
34. Biserica catolică din Baia : Vedere în altar.

NOTA. — Desemnurile — afară de No. 1, care e lucrat de d. Dem. Stoica — se datoresc d-lui Arh. N. Ghika-Budești; ilustrațiile de sub No. 29—32 s'au procurat de d. Const. Moisil; iar vechiul sigiliu al Târgului Baia s'a obținut prin bunăvoința d-lui I. Bianu din colecțiile Academiei Române.

10. Biserica Albă.
— Restaurată —

— II. NOTE ARHITECTONICE ȘI LUCRĂRI NOI —

La depărtare de câțiva kilometri numai de Fălticeni se află localitatea Baia din județul Suceava, odinioară târg însemnat, astăzi un sat care se vede din depărtare de pe drumul din spre Fălticeni, când, ajuns pe vârful dealului, apare în valea Moldovei, într-o frumoasă priveliște, îmbrățișând tot șirul de munți împăduriți dinspre județul Neamțu și Bucovina. Casele satului se ascund în parte în livezi. Spre apus se vede umbra deasă a parcului proprietății, în care se află ruinile bisericii catolice, cea mai veche din Baia; în apropiere, în sat, este biserica lui Petru Rareș; iar în cealaltă parte, spre apus, în câmp, la o mică distanță de sat, biserica Albă.

1.

Biserica Albă, înainte de restaurare, era o adevărată ruină, în care numai pereții

și turla mai rămăsese în picioare. Bolțile erau cu totul căzute, atât la pronaos cât și la altar. Singură turla era aproape întreagă: părțile exterioare erau însă mult deteriorate și o mică gaură în bolta dela Pantocrator lăsa să pătrundă ploile.

Pereții bisericii sunt în întregime de piatră neregulată, având grosimea de 1,80 până la 2 m. Ușile, atât cea dela intrare, cât și cea interioară, care desparte naosul de pronaos, precum și ferestrele și brâul dela soclu sunt de piatră cioplită.

Forma bisericii e caracteristică: ea e compusă din un pronaos dreptunghiular, acoperit cu două bolți sferice, separate prin un arc transversal, și din un naos de aceeași formă, acoperit cu sistemul de bolți obișnuit în Moldova (ilustr. No. 17 și 18). Naosul are două sânnuri mici și e terminat prin altarul semicircular. Sânnurile sunt luate în grosimea zidului și acuzate în afară prin un contrafort cu două picioare de sprijin, între cari e așezată fereastra. Ferestrele sunt mici și

ogivale. Ușile sunt dreptunghiulare și cu chenare decorate cu un motiv compus din cercuri legate între ele prin liniamente drepte. Ușa de intrare e în axa bisericii, poziție care se întâlnește rar în Moldova (Sf. Niculae-Iași), unde intrarea în biserică se face în mod general prin o ușă sau două laterale, una pe fiecare parte a pridvorului, sau deadreptul în pronaos (Sf. Niculae-Dorohoi, Păpăuți).

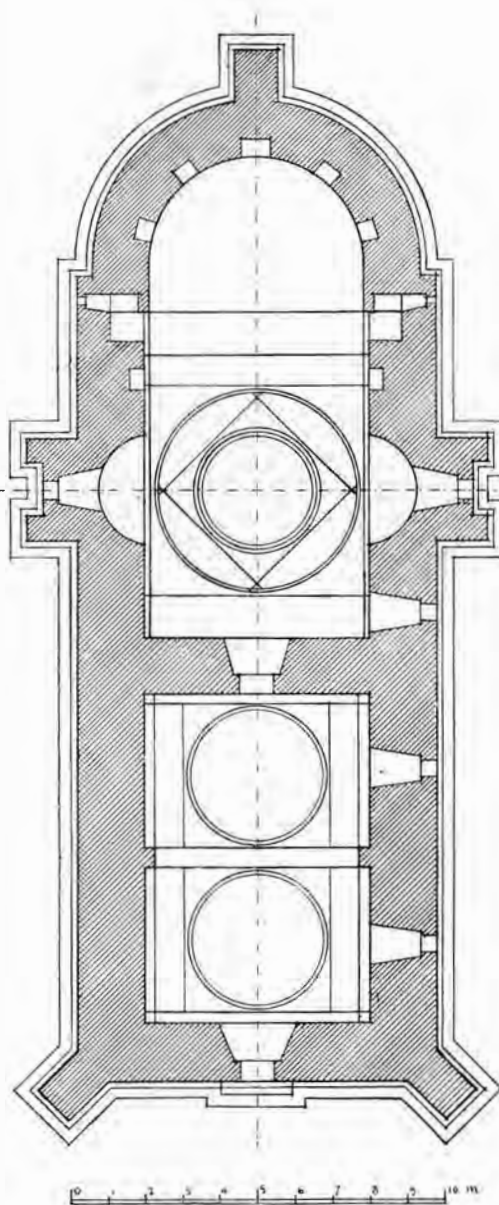
Turla e în întregime executată în cărămidă, ca și bolțile. Ea este concepută după tipicul moldovenesc, adică așezată pe cele patru arcuri principale, cari formează centrul naosului, prin intermediul altor patru arcuri diagonale, rezemate pe cheiele celor dintâi. În afară, turla octogonală e așezată pe două baze: prima stelară, cu douăsprezece colțuri, dintre cari cele din axul bisericii sunt rotunjite; a doua pătrată. Ambele baze sunt decorate prin firide în semicerc. Partea inferioară a turlei este întărită cu patru mici contraforți, așezați pe diagonale. Ea

e străpunsă de patru ferestre mici dreptunghiulare în piatră. Decorația e cea obișnuită: prin mai multe rânduri de firide așezate după modul comun la bisericile din timpul lui Petru-Vodă Rareș.

După forma și caracteristicile turlei, biserica ar fi din timpul domniei acestui Voevod. Însă după forma în genere a bisericii, după forma dreptunghiulară a ușii și decorațiunea ei rudimentară, unică la bisericile din Moldova din secolul XV și XVI, cari

sunt toate terminate la partea superioară cu un arc ogival, afară de primele biserici moldovenești din Bucovina (Rădăuți, Sirete)—biserica ar fi anterioară lui Ștefan. Dacă se consideră pe de altă parte diferența între materialul din care e clădit corpul bisericii și turla, întâiul din piatră brută, a doua numai din cărămidă, se conchide că turla actuală e clădită sau reclădită în urmă. Date precise asupra originii bisericii nu sunt: nici o inscripție, nici un indiciu nu ne-a fost dat să descoperim cu ocazia lucrărilor de restaurare, cu toate că s'a săpat la altar și sub fereastra altarului în speranță de a se găsi ceva. Pe coronamentul ușii de la intrare se află sculptată, în mod puțin dibaciu, o mică stemă a Moldovei, cu capul

de bour, soarele și luna, totul cam șters de vremuri. Studiul acestei steme ar putea să servească persoanelor competente pentru a lămurî întru câtva epoca de clădire a monumentului nostru.

11. Planul Bisericii Albe.

Procedându-se la restaurarea acestei biserici, prima grijă a fost să se vadă dacă turla este destul de solidă pentru a se putea restaura și completa zidăriile existente sau dacă trebuiau dărâmate părțile superioare și refăcute din nou. Am constatat că în naos zidăriile de la baza turlei prezintă în interior câteva crăpături, cari însă se opriau la arcurile cele mari ce suportau toată turla și că aceste arcuri erau în stare bună, — din cărămidă bine conservată, fiindcă a fost ferită în cursul timpurilor de turlă, a cărei boltă era încă în stare destul de bună.

Cum am arătat mai sus, bolțile dela pronaos și altar erau cu totul căzute și nu mai rămânea decât părțile dela nașteri, unde ele se rezimau pe ziduri. Acestei fericite întâmplări se datorește faptul că s'a putut găsi toate indicațiunile cu privire la modul alcătuirii bolților și că deci ele s'au putut reconstrui întocmai.

Pronaosul era acoperit cu două bolți semi-sferice, rezemate pe arcuri transversale și laterale. Arcurile laterale erau duble și în forma arătată în figură. Ele serviau a reduce spațiul central acoperit de boltă la un pătrat și transmiteau presiunile bolții în mod indirect pe zidurile puternice ale bisericii, după principiul «des encorbellements», care reduce lumina bolților și a arcurilor și trage rezultantele presiunii spre interior.

Naosul este acoperit după modul arătat mai sus (ilustr. No. 17). Se observă că ar-

curile diagonale la întâlnirea lor cu calota sferică în care sunt înscrise, dau naștere la niște curbe cu inflexiuni, cari provin probabil din faptul că această calotă sferică e deformată și împărțită în patru suprafețe tot sferice, însă cu raze de curbura mai mici, fiecare din cele patru porțiuni de boltă, fiind zidită separat, fără a se mai ține seamă că ele fac parte din aceeași sferă. Altarul e acoperit cu o boltă în sferă de sferă, al cărei centru e la un nivel mai jos decât arcurile naosului.

Zidăria interioară a pereților era găurită în multe locuri și lipsiau la altar părți însemnate, cari erau căzute; pietrele ferestrelor și zidăriile dimprejur, contraforții cu pietrele care îi acopereau, erau în parte distruși sau căzuți; brâul soclului era deteriorat și unele pietre mâncate și sfărâmate; ușa dela intrare era stricată (ilustrația No. 12). Toate acestea s'au refăcut, înlocuindu-se numai pietrele stricate cu altele identice.

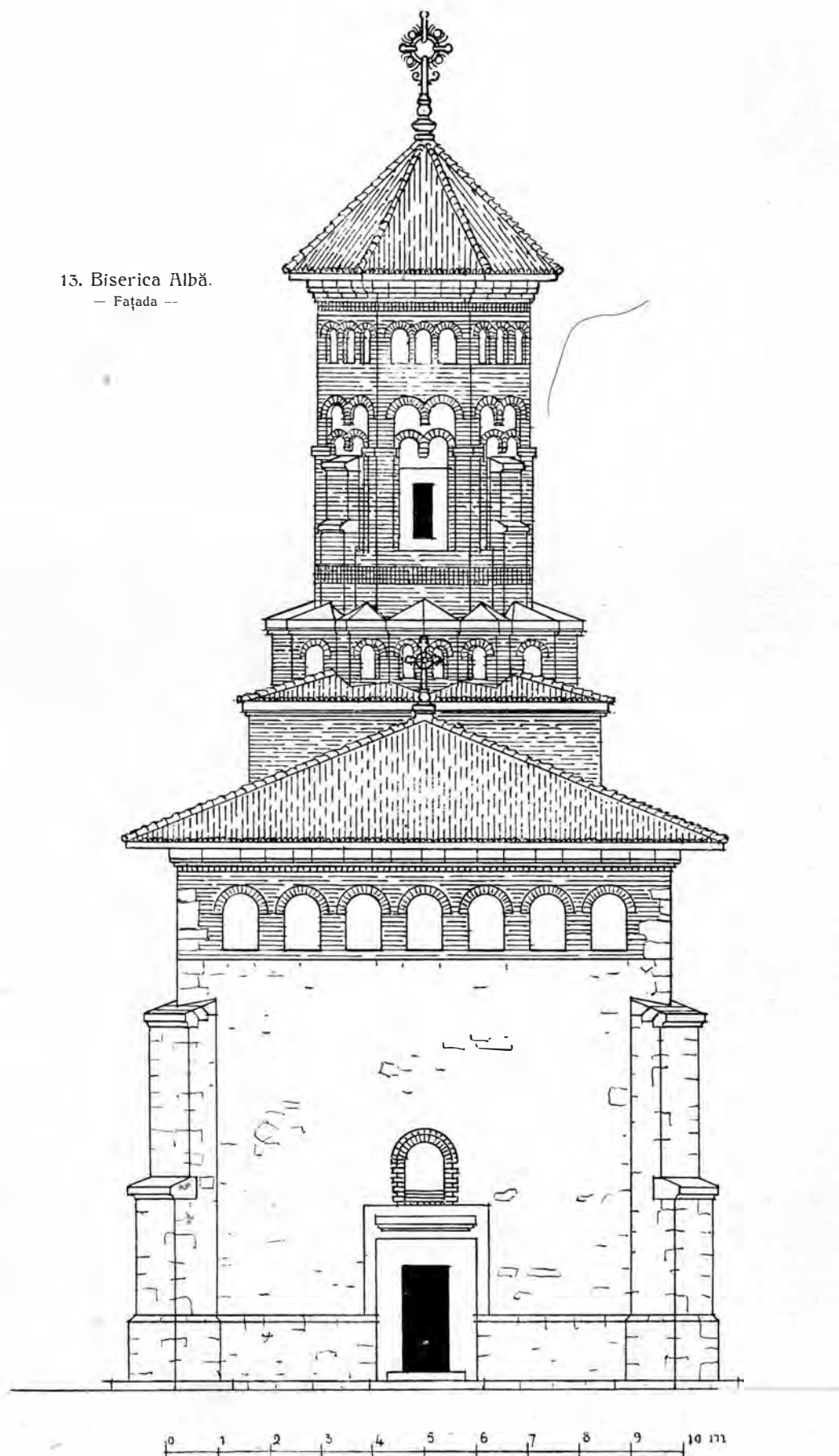
Zidăria din interior, la turlă, fiind în stare bună, s'a completat treptat,

consolidându-se mai întâi cele două arcuri transversale, d'asupra cărora se aflau crăpăturile. La unul din aceste arcuri, la cel din spre pronaos, pe când se lucra, s'a desprins deodată un rând de cărămizi chiar dela cheia arcului: moment critic, căci se putea ca toată turla să cadă și să îngroape lucrătorii sub dărâmături. Din fericire zidăria puternică, întărită cu mortarul vechiu de cel puțin trei veacuri, a rezistat și s'a

12. Biserica Albă.
— Ușa cea veche —

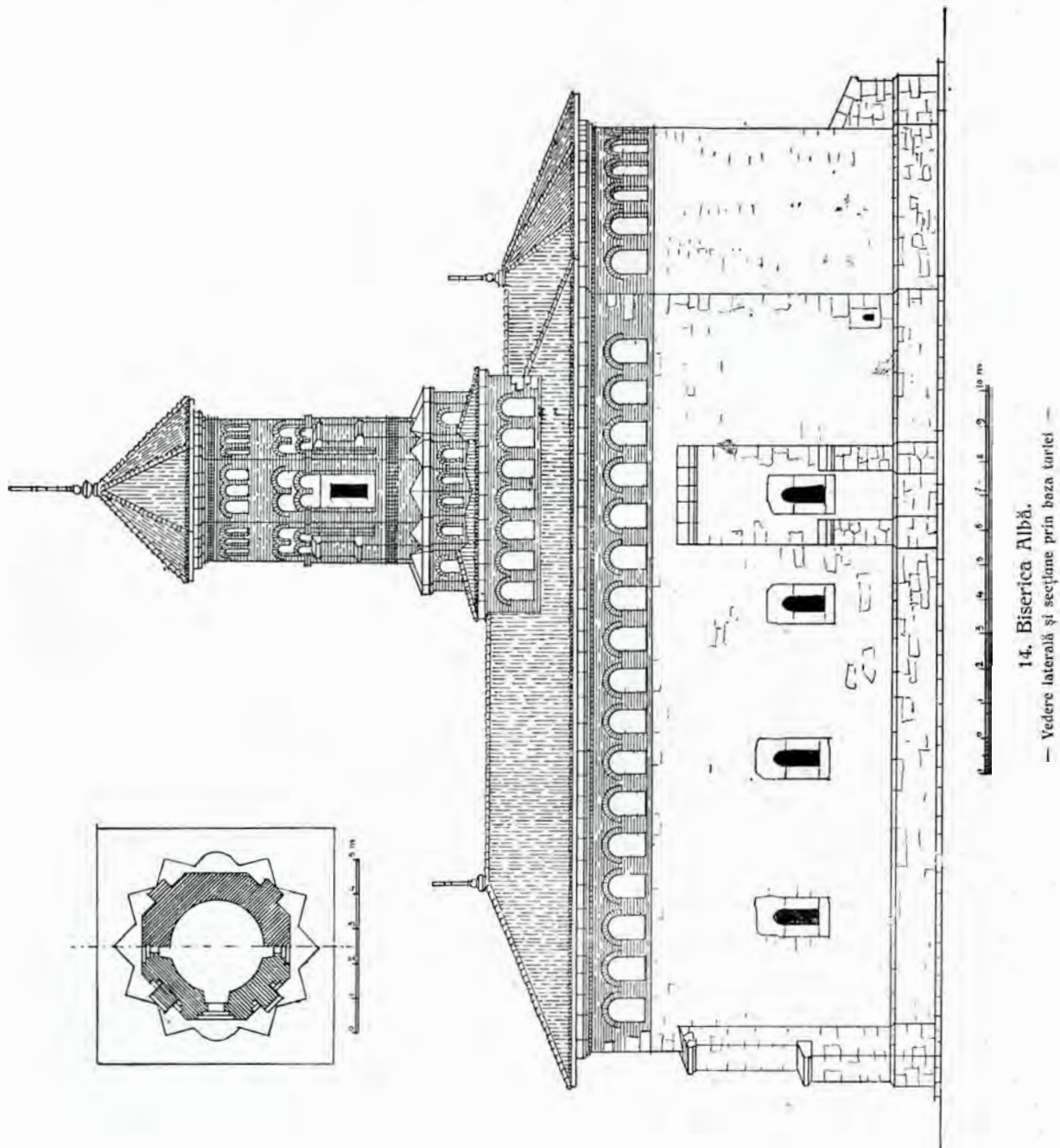
13. Biserica Albă.
— Fațada —

putut reface părțile stricate ale arcurilor, în-
trebuințând, pentru aceasta, cărămida cea
mai bine arsă, zidită cu mortar de ciment.

Părțile exterioare ale turlei erau foarte
stricate, cum se poate vedea din ilustrațiile

jos dela turlă zeci și zeci de metri cubi de
moloș și pământ, peste care creșteau bu-
rueni și care fusese adus acolo de vânt și
de păsările ce trăiau în mare număr în a-
ceste ruine. S'a putut și aici restabili întoc-

No. 15 și 16 și cărămizile în unele părți cu
totul măcinate. A trebuit a se curăți toa-
te părțile deteriorate, după ce mai întâi
s'a făcut relevul exact, s'au măsurat toate
dimensiunile și s'au luat toate indicațiunile
spre a se putea restitui întocmai. S'a dat

mai forma zidărilor, a fridelor, a contra-
forților și locul pietrilor cari nu mai exis-
tau etc.

După aceste lucrări mai trebuia să se
facă cornișele, din cari nu rămăsese nici o
urmă, și să se învelească biserica peste

15. Biserica Albă.
— Detaliu dela fețele turlei —

tot. Cornișa s'a făcut din o piatră cioplită simplu și așezată pe mai multe rânduri de cărămizi dispuse în zimți, după indicațiunile găsite în alte părți ale clădirii. Sub cornișa corpului principal al bisericii s'a reconstituit un rând de firizi în cărămidă, până la înălțimea arătată în fațadă prin linia de separație între părțile tencuite și partea superioară netencuită. Aceasta spre a se stabili o unitate între biserică și turlă, cari, cum am spus, sunt din materiale cu totul diferite. Invelitorile s'au făcut cu olane din Dobrogea, cele din Bucovina plătind o vamă prea mare. Forma și panta acestor învelitori eră aproape fixată a priori, prin faptul că aceea a corpului principal nu putea întrece, cu coama, cornișa bazei pătrate, iar aceea a bazei pătrate fiind ținută a nu ascunde firidile dela baza stelată a turlei. Această din urmă bază s'a acoperit cu lespezi de piatră din cauza dificultății de a înveli cu olane triunghiuri cu dimensiuni mici și fiindcă mai există cazuri similare la alte biserici din aceste e-

poce (Hârlău, Păpăuți etc.). Turla s'a învelit cu un acoperiș în opt fețe drepte, singur compatibil cu tehnica învelitorilor de olane și având o proporție potrivită cu înălțimea și sveltia turlei.

Pe lângă aceste lucrări s'a rostruit întreg exteriorul bisericii, stricându-se tencuelile suprapuse pe piatră, acolo unde ascundeau suprafețe prea mari de zidării. Interiorul bisericii s'a tencuit în întregime, stricându-se tencuelile cele vechi, cari erau cu totul strâmbe. Ușa dintre naos și pronaos s'a păstrat așa cum eră, de oarece e, relativ, bine conservată; cea din exterior s'a demontat și pietrele s'au adăpostit sub șopronul de lângă biserică, iar în locu-i s'a așezat o ușă nouă, lucrată întocmai, din piatra verzue de pe valea Suhel. În exterior s'au tencuit toate câmpurile firidelor spre a se putea face pictura ulterior. De observat că în unele firide dela turlă se aflau pictate, în mod grosolan, cu câteva trăsături drepte de pensulă, niște flori rudimentare de culoare roșie (ilustr. No. 15).

16. Biserica Albă.
— Detaliu dela baza turlei —

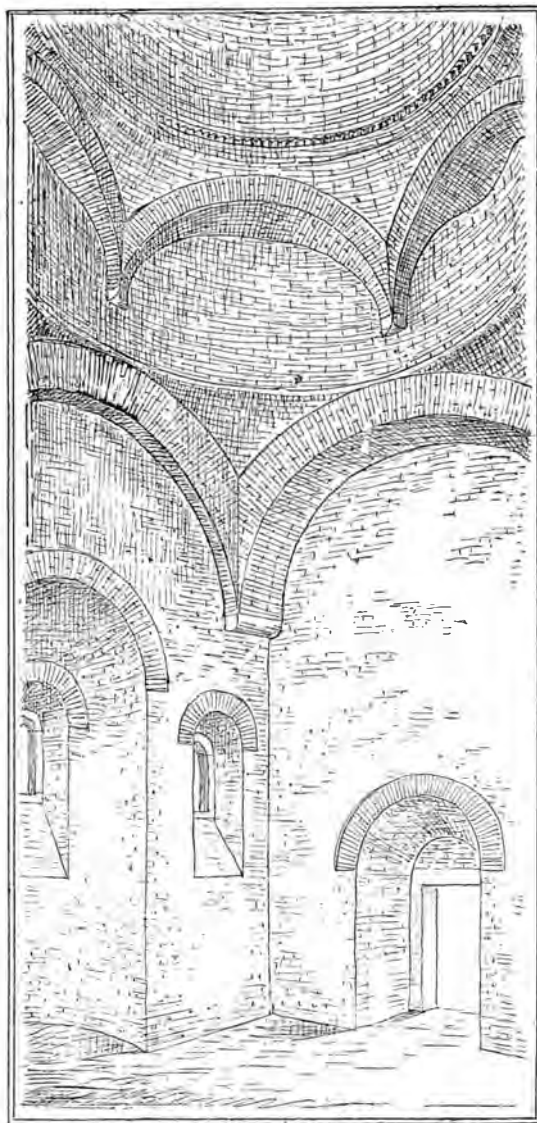
În sfârșit s'a nivelat pământul dejur împrejurul bisericii și s'a așezat un trotuar de piatră pentru îndepărtarea apelor.

2.

Biserica lui Petru Rareș, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, este fără turlă, — cel puțin astăzi. Cupola naosului este sferică și așezată de-a dreptul pe arcurile diagonale, după principiul curent în bisericile din Moldova. Naosul și pronaosul sunt puse în comunicație printr'o deschidere în arc, care a fost făcută în urmă, în locul vechii și obișnuitei uși de comunicație. Sănurile sunt mici, în arc de un sfert de circumferință, formând mai mult un glaf al ferestrelor, care se prelungește până jos și formează acolo o concavitate, în care sunt așezate stranele. Ele nu sunt vizibile în exterior. Pronaosul e acoperit cu o calotă sferică, reze-mată pe arcuri terminate cu console mici, cari arcuri reduc forma dreptunghiulară la un pătrat, spre a putea primi pendantivii și cupola.

Partea din față a bisericii este adăogată în urmă. Peste ea se află clopotnița, la care duce o mică scară de piatră, așezată la dreapta intrării. Biserica nu are con-

traforți și exteriorul este zugrăvit pe toată fațada despre miază-zi. Suprafața zidului e împărțită în fâșii orizontale, în care sunt desemnate rinsouri decorative. În mijlocul fiecărui rotocol al rinsoului se află un medalion, reprezentând un sfânt sau alt subiect religios.

17. Biserica Albă.
— Bolți în Naos —

Dimensiunile bisericii în exterior sunt de vre-o 28 m. lungime pe 9 m. lărgime.

3.

Fosta biserică catolică este o ruină impunătoare prin dimensiunile ei. Ea e situată în parcul din localitate, la umbra unei pădurici cu arbori înalți și deși, cari o cuprind de jur împrejur. În spre apus se află clopotnița ale cărei ziduri sunt și astăzi de vre-o 20 metri înălțime. În centru eră corul, care a dispărut cu totul și care eră sprijinit, la dreapta și la stânga, cu aripile transeptului. În sfârșit altarul este poligonal, sprijinit în contraforți și luminat prin ferestre în arc ogival. Forma bolților se

poate vedea și astăzi, căci consolele pe cari se rezemau nervurile lor de piatră, se disting încă destul de bine.

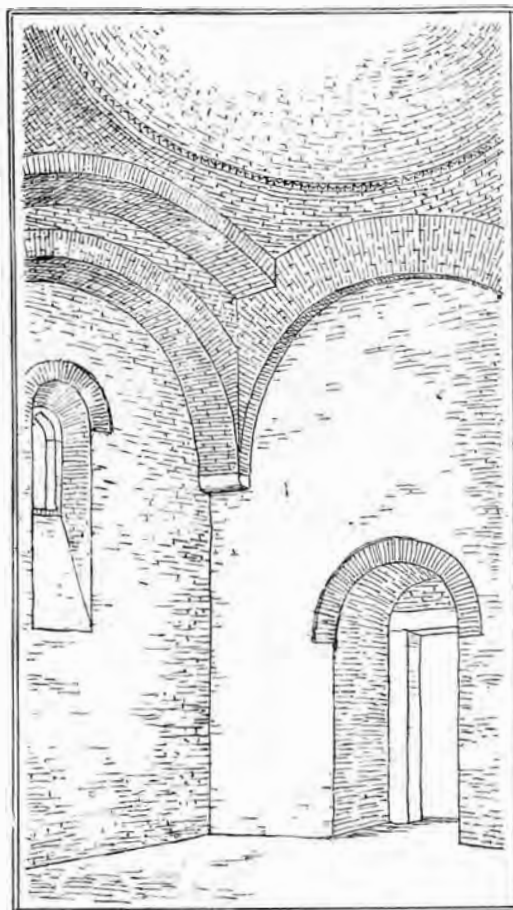
Clopotnița eră împărțită în mai multe caturi, a căror dispozițiune se cunoaște după găurile în cari erau încastrate grinzile de lemn ale tavanelor ce le despărțiau,

La etajul intermediar eră cafasul, iar deasupra clopotele. O scară ale cărei urme se mai văd în partea dinspre nord-vest duce la caturile superioare.

Lungimea bisericii este de peste 30 m.

pe 8,50 m. lărgime în interior. În sfârșit de însemnat că în mijlocul acestei biserici ruinate se adăpostește astăzi un mormânt al unui membru din familia Cantacuzino, mort pe la mijlocul secolului trecut.

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

18. Biserica Albă.

— Bolți în Pronaos —